

vitákban, mint ahogy korábban, Hollandiában is meglátogatták Arminiust éppúgy, mint későbbi ádáz ellenfelét, Gomarust.²¹

Jellegzetesen protestáns humanista körútjukat magyarjaink egy olyan tisztelgessel zárták, ami éppen a nem-egyházi tudás fontosságát hangsúlyozta: 1595. július 29-én fölkeresték William Camdent. Camden ekkor már régóta a Westminster Schoolban tanított, de pedagógiai tevékenységénél fontosabbnak számított földrajzi-történelmi kompendiuma, a *Britannia*, amelynek első kiadását (1586) számos újabb követte, így 1590-ben egy frankfurti is. „Pondero, non numero” írta Camden Újfalvi albumába „In gratiam doctissimi et probatissimi viri Emerico Úyfalvy Hungari, qui Angliam hoc anno pio instituto invisit”.²² Vajon mit köszönhetett meg ez a kitűnő angol humanista Újfalvinak – a figyelmét? vagy elismerését? esetleg hízelgett neki, hogy egy ilyen távoli országból is jönnek hozzá látogatók, hogy oda is elérkezett könyvének a híre? Bármint légyen is, Camden az utolsó dátumozott angol bejegyző az Újfalvi által albumnak használt Reusner-kiadványban – méltó lezárása ez a közel egyhónapos angliai útnak, amelyet később nem annyira Újfalvi, mint ellenfelei fognak fölelegetni, részben itt gyanítván a püspöki hatalom elleni fellépésének gyökereit. Jóllehet, mint ahogy azt elemzésünk mutatja, Újfalvi nem kereste különösebben egyházreformerek, illetve radikális puritánok társaságát; rámissa kapcsolatai is beleillettek abba a szellemi konstrukcióba, amit a későhumanista tudós magának elképzelt. Wittenberg, Heidelberg és Leyden után Újfalvi, és társa Váci Gergely, Cambridge-ben és Oxfordban is a biblia nyelveiben járatos, teológiailag képzett emberek társaságában forgott legszívesebben, ismereteit akarta gyarapítani, s talán retorikáját kissé csiszolni „a híres angol királyság” virágzó, és „jól fundált” egyetemein.

Gömöri György
(Cambridge)

Kazinczy és a könyvművészet

Kazinczy irodalomszervező munkásságának szerves része kiadványokat kezdeményező és gondozó tevékenysége, amely irodalompolitikai törekvésein túl esztétikai nevelő és ízlésfejlesztő szándékait is tükrözi. Utóbbihoz tartozik, hogy esztétikai nézeteit a könyvek megformálásán, könyvnyomtatói megvalósításán át is mindenképpen érvényesíteni akarja. Élete legcsillogóbb szerencsésének mondja – Kis János verseihez írott előszavában – hogy Dayka, Báróczy és Kis munkáit húsz hónap leforgása alatt adta ki, – három költő munkáit, akik szerették őt. Az előbeszéd fogalmazványának e mondatában azonban még ott szerepelt a három kiadvány dicsérete: „igen szép könyvek”.¹ Úgy látszik, elégedettségét mégsem kívánta nyomtatásban kinyilvánítani, mint ahogyan egész pályája során nagyigényű és meg nem alkuvó bírálója, nem kevésbé pártját ritkító értője volt a könyvművészetnek.

Irodalmi fellépésének ideje egybeesik a könyvművészet nagy, a klasszicizmus jegyében végbemenő átalakulásával. A nyomdabetű legjobb mesterei szakítanak a reneszánsz idején a kézírásból átvett hagyományokkal és új, geometrikus, a ráció szellemében felépített betűt szerkesztenek. Kazinczy jól tud a párizsi Didot, a német Prillwitz,² a bécsi Ernst Mansfeld betűíról,³ írásban és tettel küzd az új betűk hazai meghonosításáért. Megújul Kazinczy korában a tipográfia is: ahogyan a terjengős és dagályos barokk fogalmazást a lényegre törekvő kommunikációs szokások váltják fel, a régi súlyos és zsúfolt szövegtypográfia helyébe is a lapidáris feliratok konstrukciójára emlékeztető tiszta, világos, levegős szerkezetek, hangsúlyozott vízszintes elemek, a papírlapon szinte lebegő, nagy margókkal övezett sorok, világos kolumnák lépnek.

²¹ *Újfalvi album*: 114/r és 38.

²² Uo. 154.

¹ K. F. Kis Jánosnak, 1814. XII. 2711 – Kazinczy nevét a jegyzetekben K. F. rövidítéssel jelöltük. Levelek esetén az évszám után álló római számmal hivatkozunk Kazinczy levelezése Váczy János-féle kiadásának kötetére, majd megadjuk a levél sorsszámát. Itt mondok köszönetet Fried Istvánnak, akinek szíves segítsége megkönnyítette a Kazinczy levelezésében való eligazodást.

² VIRÁG Benedek, *Poémák*. Buda 1811. c. kötet recenziója [K. F.-től]. In, *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume*. 1811. szept. pp. 322–326, németül.

³ K. F. Döbrentei Gábornak 1811. IX. 2082

Kazinczy az új betű, az új tipográfiai ízlés alkalmazását várja el a kor nyomdászaitól. Nemcsak elvárja, de követeli is. Munkáinak kiadásakor írja Helmecezynek (1813): „... ízlésem makacs, hajthatatlan s szükségeimet én ismerem, én tudom...”⁴ Majd másutt: „... Ez lesz munkáimnak utolsó kiadások, s akarom, hogy a kiadásnak külsője is éreztesse, hogy ízlésem nem volt rossz.”⁵ A könyveknek görög és római motívumokkal való ékesítését példázva, ízlésének ars poeticáját így fogalmazza meg: „... a fentebb szépség míveinek látásán, melyhez azoknak, kik falun s a nagy városok bibliotékáitól távol laknak, szerencsájük nem lehet, annak is szokhatnának látásához, amitől holmi, magát bölcsnek álmódó, buta agy aszerint fordítja el rettent tekintetét, mint – gyalázatjára századunknak, mert ez vadonságunkat kiáltozza –, némely füleket látunk elfordulni balgatag szégyellősködéssel s sete botránkozással a lelkesebb költő énekeitől, aki görög ízlésben magasztalja az emberi szív legédesebb örömeit s a szerelem istene lator játékát...”⁶

Már korai művei is magukon viselik irányító ízlésének nyomát s a kassai nyomdászokra gyakorolt hatását. Geszner *Idyllumait* Főskuti Landerer Mihály nyomtatja 1788-ban, még az elmúlt évtizedek késő barokk betűjével, de levegős klasszicista elrendezéssel. Egy évre rá az ugyancsak kassai Ellinger már a kor betűjével nyomtat, bár Kazinczy nem elégedett munkájával (*Bácsmegyeynek levelei*). 1793-ban a bécsi David Hummelhez fordul Herder *Paramythionjainak* kinyomtatása végett s e vállalkozásból a kor színvonalán álló kiadvány jön létre.

Könyvművészetet teremtő és irányító tevékenysége az 1810-es évtizedben bontakozik ki. Magáévá teszi a klasszicista könyvművészet elvét, amely a tisztán betűkből formált tipográfiai építmény arányainak szépségét hirdette. „Szeretném, ha munkám nagy csint mutatna, cifra nélkül. Simplex munditiis! mint a Horác Pyrrhája” – írja Helmecezynek munkáinak előkészítésekor.⁷ Másutt is tiltakozik a díszítés ellen. „... Ha a rakó (értsd szedő) anygalkákat vagy egyéb Holzschnitteket rakna az oszlopok felibe vagy alá, azokat [a korrektor] hányassa ki...” – adja utasításul Kis János verseinek szedéséhez.⁸

A könyv elemeinek teljes harmóniáját igényli; Báróczy Trattner-féle kiadásánál a velin papír luxusának és szűk margók szegényességének ellentétét ostromozza: „... a kiadó (az az én) nem tudta, mit csinál, midőn a szegénységet és a fősvénykedést a vesztegetéssel és a pompával egyesítém...” írja Helmecezynek.⁹

Jól tudja, hogy a tipográfia az olyan kicsinyiségeknek a művészete, amelyeknek egységéből épül fel a mű egésze. Amikor a hosszú magánhangzók kettős ékezeit korszerezni kívánja, így indokol: „... Ezek talán mikrológiának fognak sokak előtt tetszeni, de ott, ahol a betűk helyes képeiről foly a beszéd, a tudományoknak egész kerületében nincs fontosabb tárgy, mint éppen ez a mikrológia...”¹⁰

Valóban, figyelmét semmi nem kerüli el, ami az értelmesen és szépen nyomtatott könyvhöz szükséges. Mindent tud a betűkről, betűöntőkről, ami e tájon szükséges. Ismeri a bécsieket, nagy híve a már említett Ernst Mansfeldnek, Falka Sámuel példaképének, majd támogatója és kritikusa Falkának, a kitűnő magyar betűmetszőnek. Leveleiből többet tudunk meg a korabeli betűmetszés helyzetéről, mint bármely más kortársától.

Munkáihoz adott utasítása mellé pontos rajzot csatol a szedéstükrőről és a margók arányairól, előírja a sorok távolságát. Gondja van a papír milyenségére, a nyomtatás kellő feketeségére. Dayka verseihez nyolc oldalas próbaívet kér – „nicht mit der Bürste, sondern in der Presse selbst abgedruckt”.¹¹ A próba szedéséhez pontos előírást ad a faktor számára. A maga *Munkáihoz* készített nyomdai utasításait „megszeghetetlen törvényül” küldi a Trattner-nyomdának Helmecezy útján.¹²

⁴ K. F. Helmecezy Mihálynak 1813. XI. 2542

⁵ K. F. u.annak 1813. XI. 2631

⁶ K. F., *Az Olvasóhoz*. In: *Báróczy minden munkáji*. 1. köt. Pest, 1813.

⁷ K. F. Helmecezy Mihálynak, 1813. XI. 2542

⁸ K. F. Sztrokay Antalnak, 1812. IX. 2188

⁹ K. F. Helmecezy Mihálynak, 1813. XI. 2642

¹⁰ K. F., *Az olvasóhoz*. In: *Magyar régiségek és ritkaságok*. Pest, 1808.

¹¹ K. F. Helmecezy Mihálynak, 1812. X. 2275

¹² K. F. u.annak 1814. XI. 2608

A verskötetekhez kiválasztja a maga ideális formátumát, megközelítőleg az akkori „kis fél posta” alakú ív nyolcadrétjét. Az elegáns, keskeny alakú lapon több esetben huszonkét versoros hasábot ír elő, s tanácsolja, hogy „egy lapra nem kellene engedni egy versnek a végét és a másiknak kezdetét. Mutassa a munkának külsője is, hogy az a Gráciának hozott ajándék”.¹³

Könyveinek egyetlen díszjele a „kupferek”, de a rézmetszetű illusztráció is rendszerint nem több, mint egy arckép a könyv kezdetén és egy vignetta a címlapon. A témájukban és stílusukban klasszicista metszetekhez a legjobb rézmetszeteket igyekeznek megnyerni, de a leveleiben kifejtett szándékokat és a megvalósulást egybevetve, kitűnik, hogy a nehéz körülmények között nem minden sikerül elképzelése szerint. Báróczy első négy kötetének címlapját Johann Georg Mansfeld vignettái ékesítik, az utolsó négy kötet súlyú metszeteit azonban bizonyára csak a kényszer fogadtatta el Kazinczyval. Ő azonban nem ezen, hanem Báróczy portréján háborog, mely szerinte „kimondhatatlanul rossz”.¹⁴ „Sem nem Báróczy, sem nem szép miv.”¹⁵ Pedig az arcképet egy „leketlen mester” kezéből kivéve, Vincenz Johann Kininggerrel, Bécs legfelkapottabb arcképfestőjével „idealizálva átdolgoztatta” s úgy adta David Weiss, a kor egyik legjobb rézmetszőjének keze alá.¹⁶ Ez esetben az utókor számára a maga korát hűen tükrözni látszó mű sem árul el Kazinczy ellenérzésének okairól.

A mintegy húsz portré, néhány illusztráció és számos vignetta, amelyet Kazinczy festők és rézmetszők mozgósításával ízlése szerint és többnyire saját költségén hozott létre munkáinak, valamint élő és elhalt barátai műveinek díszítésére, művészettörténeti értéke felől vitatott és vitatható. Dicséretére válik azonban, hogy új vonásokkal gazdagította a magyar könyv arculatát. Mint sokszorosított és nyomtatásban terjesztett grafika, hozzájárult egy újabb, képi kommunikáció meghonosításához, amely a nyomtatott képpel, különösen majd a divatlapokon keresztül, mind szélesebb rétegekhez tudott szólni. E kommunikációs funkciójában, a rézmetszetű illusztráció nem mérhető az autonóm műalkotások esztétikai mércéjével. Különbözőségét és sajátosságait figyelembe vevő (de nem a minőségi engedmények irányába ható) megítélésére itt nem vállalkozhatunk. Megállapíthatjuk azonban, hogy Kazinczy érdeme a korszerű magyar könyv kialakításában – az illusztráció és a könyvdísz jó ízléssel való megújítása terén is – elvitathatatlan.

Kazinczy tipográfiai művészete – mert joggal nevezhetjük ennek – az 1813–1816. években teljeseedik ki. Dayka, Berzsenyi, Kis János versei, Báróczy nyolckötetes munkái, majd a maga munkáinak kilenc kötete az Egyetemi Nyomda sok kitűnő kiadványa mellett a magyarországi klasszicista tipográfia legszebb darabjai. Valamennyi Trattner Mátyás, illetve Trattner János Tamás nyomdájában készült, ahová Kazinczy könyvművészeti elgondolásait többnyire Helmeczy Mihály közvetítette. Nem pompázatos díszművek ezek és nyomdai kivitelük sem mindig kifogástalan. Olyanok, mint amilyenre létrehozóiknak, áldozatkész hazafiaknak szűk erszényéből tellett. Kazinczy sem titkolta, sőt bírálta fogyatékoságaikat. Ennek ellenére sem pusztá creklyék, hanem tanulmányozásra és követésre méltó emlékei a magyar könyv múltjának.

A Kazinczy-féle jeles kiadványok két nyomdásza, apa és fiú is méltó az említésre. A budai Egyetemi Nyomda mellett az időben Pesten nemcsak az ország egyik legjobb nyomdáját hozták létre, de a magyar irodalomnak is lelkes, áldozatkész támogatói voltak. Kazinczyval való kapcsolatuk minden bizonnyal nem volt tanulság nélkül való tipográfiai ízlésük alakulására, ennek bemutatása azonban külön tanulmányt érdemelne.

Gulyás Pál 1925-ben foglalkozott Kazinczy könyvművészeti tevékenységével. 1932-ben Rexa Dezső hívta fel Kner Imre figyelmét egy Kazinczy-kéziratra és az annak alapján készült nyomtatványra. Kazinczy dicsőítő verséről volt szó, amelyet Napóleon és Mária Lujza menyegzőjére írt, 1810-ben. Kner Imrét *A nagyság és szépség diadaljának* tipográfia történeti érdekessége ragadta meg, amikor a hasonló kiadására vállalkozott. Kazinczy ugyanis a költemény kéziratát szinte tipográfiai minta formájában készítette el és a margón szakszerű szedési utasításokat adott a nyomdásznak. Szentés József, a szerény eszközökkel ellátott sárospataki könyvnyomató, a tőle telhető hűséggel követte Kazinczy előírásait.

¹³ K. F. Kis Jánosnak, 1808. V. 1227

¹⁴ K. F. Helmeczy Mihálynak, 1814. XI. 2568

¹⁵ K. F. u. annak 1813. XI. 2542

¹⁶ K. F. u. annak 1813. XI. 2497

Kner Imre tehát ismerte és nagyra becsülte Kazinczy könyvművészeti tájékozottságát és a hivatásos nyomdászokat meghaladó készségét, mégis amikor az 1930-as években a mai magyar tipográfia klasszicista szellemű megújítása volt napirenden, többek között a tübingeni Musen-Almanach elrendezéséhez nyúlt vissza – ami tudvalevőleg Schiller utasításai szerint készült. Nem kisebb értékű – és nemzeti – kincsünk Kazinczynak itt vázolt könyvművészeti hagyatéka, melynek példája joggal hívja munkára a jelen és a jövő magyar könyvének mestereit és művészeit.

Haiman György

Rebellis vers vagy Átok?

Azt a nyolcsoros Kölcsey-költeményt, amelyet *Rebellis vers* néven ismerünk, Vargha Gyula közölte 1919-ben, és tőle, közleményének címéből származik a vers címe is.¹ Vargha apjától hallotta a szöveget, aki viszont Fáy Andrásról tanulta meg az 1830-as években:

Zrínyi vére mosta Bécsset,
S senki bosszút nem állt:
Rákóczi küzdött hazánkért,
S töröknél lelt halált.
Párizs ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok,
Járom rátok, gyáva népek,
S maradéktól átok.

(A későbbi közlésekben – mindmáig – a vers két négyesoros strófára bontva szerepel.) A hallomás után rögzített szöveghez Vargha Gyula közleményében jegyzetben illeszkedett Galamb Sándor közlése: Szontágh Pál már 1887. október 17-i, Gyulai Pálnak küldött levelében kifogásolta, hogy a Kölcsey-kiadásokból rendre kimarad a vers, amelyet ő még gyermekkorából, kéziratosszerű lejegyzésből ismert.

A *Rebellis vers*ssel legutóbb Vita Zsigmond foglalkozott,² aki – Káldy Gyula nyomán – egy verbunkos dallamra énekelt pecsovics-csúfoló induló szövegeként ismertette Kölcsey költeményét, a nyolc sort egy gyorsabb ütemű refrénnel kiegészítve:

Zrínyi vére mosta Bécsset,
Bosszút senki se állt!
Rákóczi küzdött hazánkért,
Töröknél lelt halált.
Páris híva szabadságra,
Őt nem hallgattátok,
Járom rátok hű magyarok,
S maradéktok átok.
//:Jaj,jaj, jaj, jaj, jaj a
Pecsovicsoknak jaj!://

Káldy Gyula úgy tudta, hogy a dal az 1830/40-es években keletkezett, ő Osztrovszky Józseftől kapta, aki – mint Vita Zsigmond megállapította – a jogot Pozsonyban végezte és az 1839/40-es országgyűlés idején a Pozsony vármegyei aljegyző jurátusa volt.³ Ehhez annyi hozzáfűzni valónk lehet, hogy a pecsovics-csúfoló refrén valószínűleg későbbi. Szakszótárunk szerint⁴ a *pecsovics* szó először 1844-ben olvasható írásban, de olyan általánosított, a konkrét személytől már elszakadt jelentéssel,

¹ VARGHA Gyula, *Kölcsey rebellis verse*, ItK 1919. 316.

² *Egy Kölcsey-vers útja és változatai*, ItK 1964. 195–198.

³ KÁLDY a dallamot is közölte, *Az 1821–1861 években keletkezett magyar történeti énekekről és indulókról*, A Magyar Történelmi Társulat Felolvasásai I. Bp. 1895. 19. Szerepeltette *A szabadságharcz dalai és indulói (1848–49)*, (Bp. é. n.) c. kiadványában is.

⁴ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö–Zs*, Bp. 1976. 142. 'pecsovics' címszó.